

УДК 050

Н.М. Фіголь

**КУЛЬТУРА ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТИ “РАДА”)**

Початок ХХ ст. ознаменувався революційними змінами в суспільному, політичному й науковому житті, які торкнулися і засобів масової інформації. Активний громадський рух, створення та робота політичних партій вимагали для агітування появи друкованого слова українською мовою. На цьому етапі й постала

особливо гостро проблема української мови та української преси, що століттями заборонялися урядом тієї держави, під владуванням якої перебувала Україна. Найгірше становище української мови й друкованого слова було на території Наддніпрянської України. До 1905 р. тут не було жодного періодичного друкованого видання національною мовою. За даними дослідників преси початку ХХ ст., за період 1900–1906 рр. було подано близько тридцять клопотань на видання часописів українською мовою (половину з них відхилили). На з'їздах хліборобів, кустарів, журналістів висувалися вимоги щодо відміни указів, які забороняли українську мову і видання україномовної преси. Нарешті, Микола ІІ під тиском громадськості змушений був поступитися, і 17 жовтня 1905 р. з'явився маніфест, який ставив на один шабель українську мову з російською.

Однак довгі заборони, утиски, переслідування й арешти вплинули на те, що ні одна друкарня не наважувалася здійснити свої наміри щодо видання україномовного часопису. Лише у Лубнах побачила світ “явочним порядком” перша газета українською мовою під назвою „Хлібороб”. Дещо змінили становище Тимчасові правила про друк, що з'явилися 24 листопада 1905 року. Українська інтелігенція скористалася нетривалими послабленнями з боку уряду: в Одесі, Миколаєві, Харкові, Києві та ін. містах було видано близько 20 періодичних видань українською мовою. Проте багато з них незабаром припинило своє існування, деякі одразу ж після виходу першого номера були заборонені адміністрацією, не витримали матеріальних збитків, економічних труднощів і браку передплатників.

Газетою, яка, незважаючи на всі ці перешкоди, вижила і майже десятиліття (1906 – 1914 рр.) творила українську журналістику і впроваджувала в загальний ужиток українську мову, була „Громадська Думка” (згодом „Рада”). Першою щоденною україномовною газетою Наддніпрянської України “Рада” стала завдяки наполегливим старанням видавця Євгена Чикаленка.

У першому номері газети (1906 р.) було надруковано її програму і настанови, а також обґрунтування необхідності такого видання: „Коли виходить перший номер газети в якого иншого народа, то редакція звичайно поясняє, через що вона надумалася видавати газету, що саме инші газети не робили такого, що хоче зробити нова газета, доводить своє право на життя. Нашій газеті нема потреби такого писати. Справа зрозуміла кожному й без

того: вона щоденна газета. Починає виходити через те, що нема зараз ні одної щоденної української газети на російській Україні, а тим часом часопису такого треба, дуже треба”.

На сторінках “Ради” друкувалися щоденні звістки, повідомлення, листи читачів, телеграми, обговорення нагальних проблем українства щодо національного самоусвідомлення й виокремлення, щодо потреби власної освіти, бібліотеки, школи, мови. Публікувалися також твори красного письменства, етнографічні і фольклорні розвідки, історичні екскурси, ґрунтовні роздуми на певну тему. Усе це тематичне розмаїття вміщували в рубрики: “Телеграми”, “З російського життя”, “З українського життя”. Рубрика “З газет та журналів” подавала огляд і характеристику тогочасної преси, тут друкувалися повідомлення про нові видання, обговорювалися матеріали, опубліковані на сторінках інших часописів. Існувала в газеті і рубрика, присвячена подіям, що відбувалися в столиці, – “У Києві”. Тут друкувалися повідомлення про культурні і громадські заходи, суспільно-політичні події, а також повідомлення, що стосувалися особистого життя громадян міста. До прикладу: “Новий ректор семінарії”, “Український спектакль”, “На курсах української драми”, “Сконфісовано український народний гімн”, “Присуд на смерть”.

Третя і четверта сторінки газети відводилися для телеграм та рекламних оголошень. Рекламу, що друкувалася на сторінках видання, можна поділити на комерційну та від приватних осіб. Приватні оголошення стосувалися в основному пошуків роботи й житла. Комерційні оголошення мали на меті поширення певної продукції або надання послуг, як от: “Ланцюжки до годинників золоті, останніх взірців (мод) на шию”, “Друкарня, літографія й переплетення. Всі замовлення виконуються швидко й чепурно.” Іноді рекламні оголошення друкувалися російською графікою з використанням етимологічного правопису. Ймовірно, замовники оголошень вважали, що рекламні оголошення, виконані таким чином, будуть зрозумілі більшій кількості читачів: “Последняя новость часы “Полифонь”.

Докладні роздуми на тему друкувалися в передових статтях, на першій шпальті видання та у “підвальній частині”. Про те, що це були обговорення актуальних питань, свідчить передова стаття вже першого номера – “Про права крестьян”. У ній одночасно з невеликим історичним екскурсом розглядаються нагальні на той час проблеми селян, які, на жаль, мало чим відрізняються

від становища селян до реформи 1861 року. У “підвальной” частині часопису друкувалися також етнографічні й історичні розвідки.

На сторінках видання друкували свої роздуми, дослідження, статті С. Єфремов, С. Петлюра, Ф. Матушевський, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Павловський, А. Кримський, В. Доманицький, І. Огієнко, В. Перетц, А. Погодін, С. Чикаленко та ін. Дошкульні фейлетони публікував С. Черкасенко, поезії – М. Вороний, В. Самійленко, белетристичні твори – В. Винниченко, С. Васильченко, М. Левицький, А. Тесленко, В. Антонович, М. Коцюбинський.

Характеризуючи культуру видання “Ради”, особливу увагу слід звернути на мову цього періодичного органу. Проаналізувавши орфографічні норми, якими користувалися у виданні, можна зробити висновок, що газета друкувалася за фонетичним правописом, зокрема за східним його варіантом. Це був суттєвий здобуток журналістів – творців “Ради”, оскільки в той час не були остаточно встановлені норми українського правопису, і серед мовознавців, письменників, редакторів точилася боротьба з приводу того, яким правописом потрібно користуватися: етимологічним чи фонетичним. Найбільша перевага фонетичного правопису – звільнення від зайвого переобтяження української орфографії, близькість до української вимови. На користь того, що часопис друкувався за фонетичним правописом, свідчать такі орфограми:

відсутність **ь** у кінці слова (“З газет та журналів”, (№ 90, с.3);

йотація передавалася за допомогою **ї**: *своїми, редакції* (№ 90, с.3). Іноді замість **ї** вживалася літера **і**, але випадки ці поодинокі та непослідовні, що можна пояснити невиробленістю остаточного варіанту правопису;

використовувалася літера **і** у позиції з **і** будь-якого походження (з о, ы, і, ъ): *сільський, лікар, хліб, міг, зібралась, шкільної, тільки, хотів* (№ 90, с.3). Літера **ї** замість **і** вживалася лише для розрізнення омонімії: *ніж* – зняряддя для розрізання; *ніж* – порівняльний сполучник (№ 90, с.3);

у сучасному розумінні вживалися літери **е, є**: *земтва, думає, є, моє* (№ 91, с.2);

буквосполучення **йо, ъо** також вживалися у сучасному значенні: *майбутньої, тутешнього, його* (№90, с.4);

частки **-ся, -сь** писалися з дієсловами разом: *оселились, жадалося, укралося, вертаються, жилося* (№ 89, с.3);

тверде написання передньоязикових літер **-з, -с, -ц** перед напів'якими приголосними: *світ* (№ 56, с.1); *гості* (№ 47, с.3); *святочний* (№ 90, с.1);

не позначалася м'якість і після літери **-н**, що стояла перед суфіксами **-ськ, -ств**, на відміну від західного варіанту фонетичного правопису: *українського, студентства* (№ 49, с.2,3); *громадянство* (№ 48, с.3);

передавалася м'якість [з], [с], [ц] у суфіксах **-ський, -зький, -цький** у східній періодиці, тоді як у західній м'якість була відсутня: *московської, російського, арештанські, мійські, самарської, городська, київської, Заньковецька, мужицька* (№ 46, с. 2,3); *кавказського* (№ 50, с.3);

уживався дзвінкий приголосний [г]: *гвалт* (№ 47, с. 3); *грунті* (№ 56, с.1);

слова іншомовного походження писалися з буквospлученнями **-ія, -ле**, а не **-ія та ле**, як у західних виданнях: *телеграми, демонстрація* (№ 52, с.3); *легалізація, телеграфне, реакція, телеграми* (№ 76, с.3);

апостроф ставився після губних перед йотованими: *поб'ють, обов'язкового, пам'ятати, об'єднував, обов'язковість* (№ 85, с.1-3); *ім'я* (№ 76, с.3); *сем'ї* (№ 53, с.3); у власних назвах після задньоязикових приголосних [г], [к], [х]: *на Лук'янівці* (№ 46, с.2). Для розподільної вимови ставився також апостроф після префіксів перед наступною йотованою. Тут маємо вже відмінність порівняно із сучасним станом мови: апостроф ставився не лише перед йотованими голосними, а й перед іншими: *з'єднання, з'явився* (№ 86, с.3,4); *з'їздах, об'єднував* (№ 85, с.3); *з'організувався, з'єднати* (№ 49, с.3); *з'ясовує, з'охотяться* (№ 50, с.1,3).

Такий стан речей можна пояснити також тим, що орфографічні норми тоді лише формувалися, тому потрібен був час, щоб уникнути деякої непослідовності. Але досить часте вживання апострофа, як було показано вище, а також попередні приклади орфографічних норм, незаперечно свідчать на користь того, що "Рада" використовувала східний фонетичний правопис. Про невиробленість орфографічних норм свідчить, крім того, паралельне вживання префіксів **рос-, роз-**: *роspложується* (№ 91, с.4),

роспорядку (№ 85, с.3; № 49, с.3), *ростягати* (№ 46, с.2), *роспочала* (№ 76, с.3), *розглянуто* (№ 49, с.3).

Існував ряд орфографічних ознак, що не прижилися в сучасній мові, а були діалектними, яких українська літературна мова мала позбутися. До прикладу, вживання буквосполучення *-ія-* замість сучасного *-іа-*: *провінціальних, експропріяція, соціал-демократами, колоніальне, офіційальне* (№ 86, с.3). Вживалася літера *-я-* замість використовуваної *-а-* в таких випадках: *загряницю, погрянничної* (№ 86, с.3). Замість буквосполучення *ри-* застосовувалася *рі-*: *крівава неділя* (№ 86, с.4). Маємо також паралельне вживання суфіксів *-ення* та *-іння*, що на даний момент уніфіковано на користь суфікса *-ення*: *значіння* (№ 86, с.3; №85, с.1); *поводіння* (№ 84, с.1; № 46, с.2); *вражіння, поневолення* (№ 56, с.3); *повішення* (№ 55, с.3); *побільшення* (№ 76, с.3). Ненормативним є вживання закінчення *-е* у називному відмінку множини: *люде, селяне* (№ 86, с.4).

Невироблених орфографічних ознак трапляється досить мало порівняно з тим, що „Раді” вдалося уніфікувати. Тому можна стверджувати, що у часописі більшість орфограм представлена фонетичним правописом у східному його варіанті з небагатьма орфограмами подвійного написання та деякими діалектними особливостями.

Видавець Євген Чикаленко також приділяв багато уваги мовному питанню, яке, на його думку, було найголовнішою перешкодою у розповсюдженні газети. Він вважав, що вплинути на такий стан речей могли час і наполегливе бажання вводити українську мову в масові видання й творити українську публіцистичну мову.

Крім суто мовних проблем, перша українська газета “Рада” зіткнулася і з рядом політичних та ідеологічних перешкод. Є. Чикаленко згадував, що найбільше гальмувало розповсюдження газети те, що українство було синонімом “крамоли” і “сепаратизму”: провінціальні власті вважали все українське, як і всяку літературу, видану “явочним порядком”, “самочинно”. тільки здобутком революції.

Однак, незважаючи на усі ці труднощі, часопис “Рада” з честю виконав свою місію зачинателя та творця україномовної журналістики, більше десяти років утверджував українську пресу та закладав міцні підвалини для сьогоденної журналістики.